TÓTH CSABA

„NEM! NEM! SOHA!”

TRIANON A VAS MEGYEI KÉPZŐMŰVÉSZETBEN

Természetesen tudjuk, hogy a rendszerváltásig beszélni sem lehetett róla, ha készült is volna ilyen témájú képzőművészeti alkotás, biztos, hogy azt közönség nem láthatta. 1956-hoz hasonlóan ez is tabunak számított a közbeszédben.[1] 1945 és 1990 között csak nagyon áthallásosan lehetett erről képzőművészként szólni, mint ahogy ezt Szkok Iván tette néhány munkájában.

Azzal is tisztában vagyunk, hogy 1990-ben hiába voltak szabad választások Magyarországon, a rendszerváltás elmaradt, arra még 2 évtizedet várni kellett, pontosabban arra, hogy egyáltalán elinduljon a rendszerváltoztatás. A trianoni trauma témája tehát valójában 2010-ig nem lehetett szalonképes képzőművészetünkben. Ezt le kell szögeznünk a bevezetőnkben, hogy tisztábban lássuk, miként születhettek meg a Trianont feldolgozó művek napjainkban.

Tanulmányunk[2] első fele a korabeli alkotásokat veszi számba, amelyek persze a tilalom miatt többnyire szintén csak a „fülkeforradalom” után váltak ismertté a mai ember számára. Szándékosan nem foglalkozunk az 1. világháborús hősi emlékművekkel, amik közt néha szöveges, ritkábban jelképes, metaforikus és szimbolikus utalások találhatók – Lipárt (ma: Vasszécseny része), Szombathely, Vép – a trianoni tragédiára.[3] Ezért nem panaszkodhatunk a bőség zavarára a Trianonnal kapcsolatos, Vas megyéhez köthető képzőművészeti alkotások kapcsán.

Azzal is tisztában kell lennünk, hogy egy ilyen halálos seb, hisz annak szánták, olyan mély fájdalmat vált ki, hogy annak orvoslása, feldolgozása nem is egyszerű feladat, valódi emberpróbáló kihívás. Egy olyan óriási traumát, ami 1920-ban történt az országgal, tehát

1 Az is közös a két sorsfordító időpontban, hogy a képzőművészeti ábrázolásukban igazán nem alakultak ki valódi ikonográfiai toposzok. Az 56-os lyukas zászló, vagy a darabokra szedett Nagy-Magyarország térkép önmagában még nem műalkotás.

2 Nem! Nem! Soha! – József Attila 1922. évi versének címe. A 100. évfordulóra ugyanezzel a címmel a Vasvári Nagy Gáspár Kulturális Központ egy kiállítást szervezett, amit a Covid-karantén meghiúsított. A tanulmány ezt az elmaradt kiállítást szeretné pótolni.

3 Általában a konjunktúra nem kedvez a művészeti értéknek. Az 1. világháborús emlékműveknek 1920 után volt egy másfél évtizedes felfelé ívelő szakasza, de a mennyiség ritkán csapott át minőséggé, Vas megyében talán egyedül Rumi Rajki István néhány emlékműve – Jákfa, 1924; Szentpéterfa, 1926, Szombathely, 1928 – esetében. A köztéri szobrászatnak nincs szerencséje az ideológiai vonatkozású konjunktúrákkal, ami sajnos a műfaj legnagyobb életben tartója.

nem könnyű megemészteni, ezért láthatjuk azt, hogy időben a legkorábbi alkotások alig tekinthetők képzőművészetnek, nem viselik magukon egy valódi műalkotás kritériumait, agitatív, néha ironikus képi kommunikációk, tacepaók, karikatúrák csupán, vagy alig többek annál. Tehát, a Trianonhoz kötődő régebbi és újabb művek, alkotóik jelentősége ellenére, gyakran nem emelkednek a remekművek kategóriájába.[4]

A valódi műalkotások mindig a műterem magányában születnek, többnyire nem külső megrendelésre, inkább belső késztetésre, gyakran hosszú érlelési folyamat végén.

A kiváló személyiség, a mélyen gondolkodó, a humanista és nagyszerű művész, művészettörténész, verebi Végh Gyula rajzai sem haladják meg a vizuális politikai pamflet kategóriáját. Verbális gondolatok képi megjelenítése történik. A két rajz nem mond el többet, mint amit szavakkal is ki lehet fejezni. Amit Karinthy Frigyes vagy Móra Ferenc így tett: „*Valamikor hallani fogsz majd az életnek egy fájdalmas csodájáról – arról, hogy akinek levágták a kezét és lábát, sokáig érzi még sajogni az ujjakat, amik nincsenek. Ha ezt hallod majd: Kolozsvár és ezt Erdély, és ezt: Kárpátok – meg fogod tudni, mire gondoltam.*”[5] „*Magyarország halálos ítéletén rajta van a nyugati kultúra bélyege. Csak a lábait és karjait vágták le, csak a szemeit szúrták ki, csak a nyelvét szaggatták ki, csak a gerincét roppantották szét, csak a mellkasát horpasztották be, de a torkát nem vágták el, és a szívét nem szúrták keresztül…* A *huszadik században élünk, nem a tizedikben. Európa bölcsei ültek törvényt nem a kafferek esőcsináló aggastyánai. Csak a sírt ásták meg, amelybe a nemzetnek bele kell süllyedni, mert élete elviselhetetlenebb lett a halálnál, - de kezeiket mossák az igaznak vérétől.*”[6]

Végh Gyula szűkebb baráti körében több arisztokrata ismerőse – pl. Ambrózy-Migazzi István – saját bőrén tapasztalta meg a trianoni döntés tragikus következményeit, amikor birtokaik egy részét is elveszítették.

Ezekből a karikatúrákból sajnos nem derül ki, hogy Végh Gyula milyen nagyszerű rajzművészi tehetséggel rendelkezett, aki tudását 1896-tól a párizsi Julian Akadémián sajátította el.[7] Olyan művészet az övé, ami a látott világból indul ki, azt komponálja képpé a megfelelő gondolat, tartalom szerint. Az illusztrációhoz szükséges képzelőerő nem volt a sajátja.

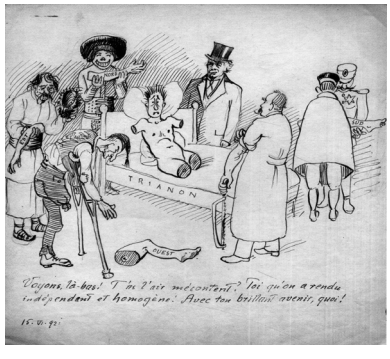

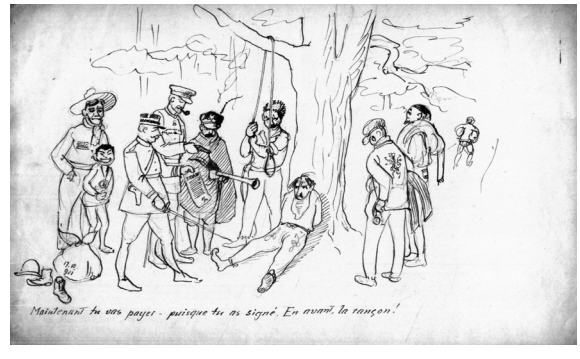

1–2. kép: Végh Gyula: Karikatúrák a trianoni békediktátumról, 1921[8]

4 Nagy költőink Trianonnal összefüggő versei sem kivételek ez alól.
5 *Száraz Miklós György:* Fájó Trianon. Bp., 2020. hátsó borítón.
6 *Móra Ferenc:* A sír hol nemzet süllyed el. In: Trianon kalendárium, 2000. Bp., 1999. 9. p.
7 Gyermekkori portréját az a Reiszig Adolf festette meg, aki később Aba-Novák Vilmos rajztanára és felfedezője volt.
8 A képek az „Élményeim és véleményem” Válogatás verebi Végh Gyula irathagyatékából, 1906–1951. Vál., jegyz. ell., mut. kész. Mayer László és Tóth Kálmán közrem. Bajzik Zsolt. Szombathely, 2008. 249. p. jelentek meg. A könyvet a Vasi Múzeumbarát Egylet adta ki.

A trianoni döntésnek köszönhetően kerül egy rövid időre Vas vármegyébe a bántornyai (ma: Turnišče, Szlovénia) születésű Némethy Miklós, akit Mikes János püspök helyezett a lipárti iskolába menekült tanítóként.[9]

Némethy Miklós korábban kétszer is megfordult a Nagybányai művésztelepen, öccse, Némethy Béla pedig 1921-ben Lipárton festett plein air képeket, aki ekkor Vaszary János növendéke a Képzőművészeti Főiskolán. Némethy Miklós személyesen tapasztalta meg Trianon következményét, amikor a Szerb–Horváth–Szlovén Királyság katonái szülőföldjéről elüldözték, így az ő grafikái átéltek, belülről jövők.[10] Lipártról 1922-től a Zala vármegyei Sárhidára távozott tanítónak és haláláig ott élt.

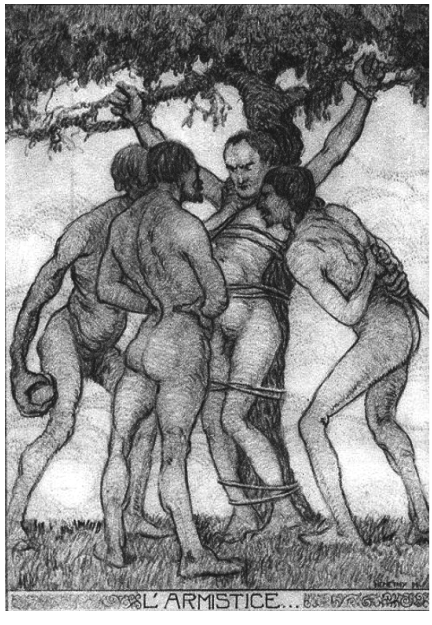

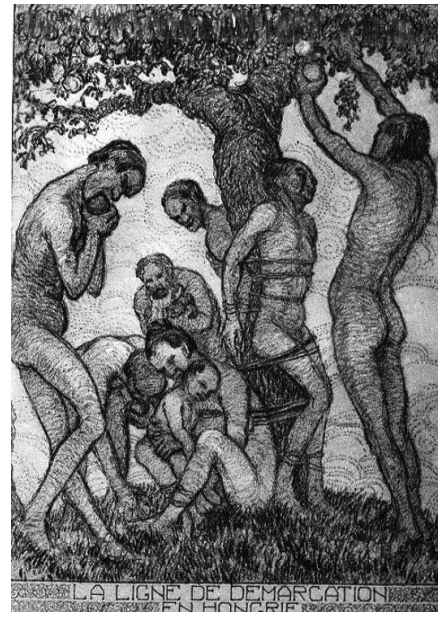

3. kép: Némethy Miklós: Fegyverszünet, 1920; 4. kép: Némethy Miklós: Demarkációs vonal, 1920[11]

Némethy grafikáit a Tolnay Könyvkiadó adta ki képes levelezőlapokon, a Magyarország Területi Épségének Védelmi Ligája megbízásából. Ez az egyesület használta fel a fiatal

9 Egy, a kommünben részt vett, majd elbocsátott tanítónő helyére. Mikes patronálta a szintén menekült Mayer Sándor (1882–1966) szobrászt is.

10 Némethy Miklósnak közvetve köze volt a szalézi rend szombathelyi megtelepedésében. Az ő javaslatára hívták meg a szintén Bántornyán született Törnár Ede szalézi szerzetest a lipárti templomba lelkigyakorlatot tartani, amelyen Ambrózy Teréz is részt vett, aki ekkor határozta el, „ha törik, ha szakad, letelepíti Don Bosco szerzeteseit Szent Márton városába.”

11 A képeket a https://www.mutargy.com/konyv-papirregiseg/6-db-regi-hasznalatlan-magyar-irredenta-muveszlap-a-tolnay-konyvkiado-magyarorszagi-teruleti-epsegenek-vedelmi-ligaja-kiadasaban-szignok-nemethy-miklos-es-unghvary-sandor-kivalo-minoseg-6-pre-1945-unused-hungarian portáról vettük. (Megtekintve: 2020. november 19.)

József Attila versének címét, és tette országosan ismert szlogenné.[12] És valóban, ez a három grafika szinte megelőlegezett illusztrációja József Attila sorainak:

„*Ha eljő az idő - sírok nyílnak fel,*
Ha eljő az idő - a magyar talpra kel,
Ha eljő az idő - erős lesz a karunk,
Várjatok, Testvérek, - ott leszünk, nem adunk!"

A képes levelezőlap hátoldalán még ez olvasható: „*Küldje el külföldi ismerőseinek, és a művelt nemzetek szellemi és dolgozó munkásainak.*"

Nagyon érdekes, az egyik Végh karikatúrán és a Némethy grafikákon is szereplő bibliai életfa motívum, Végh Gyulánál azon akasztják fel a magyarságot jelképező huszárnadrágos férfit, Némethynél épp leszakítják a tudás fájának gyümölcsét a megszállók, miközben a nemzetet jelképező emberpárt a fa törzséhez kötözték. Némethy harmadik grafikáján a „szellemi és dolgozó munkásságot" jeleníti meg a pontozott magyar hímzésmotívum, és a Nagy-Magyarország térkép előtt. Erősen plakátszerű megfogalmazás, művészi értékben a három rajz közül ez a legkvalitásosabb.

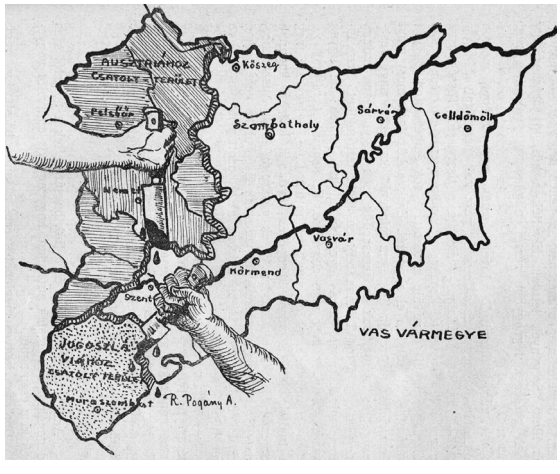

5. kép: Csebi Pogány Aladár: Hogy darabolták föl Vas megyét, 1930[13]
6. kép: Szkok Iván: Népballada, 1971

Csebi Pogány Aladár 1918-ban fordult meg a Nagybányai művésztelepen. Nagybánya is odaveszetett Trianonban, de Vas vármegye több mint egyharmad része is, amit ugyanolyan nehézen tudott megemészteni. Térképes grafikáján a véres késes kezek ezt a fájdalmát fejezik ki. Csebi Pogány Aladár több festménymásolatot készített példaképeitől, és a festészet klasszikus műfajaiban dolgozott, ez a rajza azonban inkább csak értelmező illusztráció, amiből szintén nem derül ki festői képessége.

12 https://hu.wikipedia.org/wiki/Magyarorsz%C3%A1g_Ter%C3%BCleti_%C3%89ps%C3%A9g%C3%A9nek_V%C3%A9delmi_Lig%C3%A1ja A vers a rendszerváltásig cenzúrázva volt a József Attila kötetekből.

13 *Dezső Lipót:* Az én szülőföldem. Két szentgotthárdi fiú barangolása Vasmegyében. Szombathely, 1930. 83. p.

Mint a bevezetőben írtuk, a 2. világháború után a Trianon jegelve lett, vagyis tabusították, Recskkel, Andrássy út 60-nal volt egyenértékű beszélni róla, nyíltan nem is tették.[14] Azonban a rejtett, vagy kódolt szólás is veszélyeket hordott magában, a Felvidéki és Muravidéki gyökerekkel rendelkező Szkok Iván mégis vállalkozott rá, amikor a szétszakított ország jelképét népballadaként ábrázolta, amit szinte nyílt kimondással tekintettek egyenértékűnek a Kádár-korszakban. A térképként kiterített írásos-vésett, karcolt népművészeti motívum Kodályt idézi, a népzenéhez hasonló vizuális anyanyelvünk egységéről, szétszakíthatatlanságáról szól.

1990 után azért már lehetett Trianonról beszélni, de ez is azzal járt, hogy aki ezt tette, az kiírta magát a kortárs művészeti erőtérből, egyet jelentett a marginalizálódással, közgyűjteménybe biztos, hogy nem kerülhetett az ilyen művész, hisz a kultúrában a rendszerváltoztatás első csatái csak napjainkban zajlanak.

Pozsonyi János nem is gondolt ilyenre, hisz ő már korábban önkéntes száműzetésbe vonult, vagyis nem tartott igényt a hazai korlátozott nyilvánosságra. Költői remeklése emblematikusan mutatja fel a Szent István-i Magyarországot. A művész családtörténete ebbe a Nagy-Magyarországba ágazik szét, nem véletlen, hogy a tölgyfa korona mellett a szív formájára is asszociálunk festménye kapcsán. A fekete hálószerkezetet kiadó festékcsorgások a megalvadt vér asszociációját keltik, ugyanakkor mögötte a felfokozott élénk színek gótikus üvegablakok ragyogását idézik, a szív, a lélek derűjét, a hazát és a végleges otthont.

Tornay Endre András Zetelakáról (Zetea, Románia) származott, az erdélyi fazsindelykészítés hazájából. Génjeibe hordozta, és hozta át Magyarországra ezt a faműves kultúrát. Ácsolt illesztékekkel, csapolásokkal konstruált faplasztikái a kortárs magyar művészetben egy külön univerzumot képviselnek. Az itt közölt szobra szinte Márai sorait idézik: „*Népek Krisztusa Magyarország*”, amiben 1956 mellett a trianoni áldozathozatal is benne rejlik, hisz a szobor egy metaforikus, balladai megfogalmazás.[15] Tornay életének utolsó időszakában alkotott művei közül nagyon sok a szülőföldről szól, az azzal való lelki kapcsolat intenzívebbé vált, mint bármikor korábban. A hazakészülés melankóliája hatja át ezeket a végrendeletszerű intelmeket a hazáról, annak szeretetéről.

Nagyon érdekes, hogy Pozsonyi János és Tornay Endre András munkáin egyaránt szerepel a fehér, a barnás–fekete, a kék és a vörös szín.

E sorok írója két festményével szerepel ebben az összeállításban. Madarász Viktor híres festményének parafrázisában azonban Trianon mellett a napjainkban zajló, a Brüsszelből és a tengeren túlról vezényelt új Trianon is benne van, amikor Hunyadi László sorsával a magyarság (Hunnia) kénytelen eggyé válni. Jelenlegi szabadságharcunk 1848-hoz, 1956-hoz méltó valódi élet-halál harc. A festmény helyét nem véletlen találta meg a szombathelyi Premontrei Gimnázium lépcsőházában, Zala György *Aradi vértanú*kat ábrázoló dombormű fala mellett.[16]

14 A szerző ahhoz a nemzedékhez tartozik, akik az iskolában sem tanultak róla. Csehszlovákiában csehek és szlovákok, Romániában románok éltek.

15 Tornay Endre András bartóki életműve méltatlan körülmények közt pusztul Kőszegen, beteg özvegye számára emberfeletti feladat annak gondozása, megőrzése. Egy ilyen fajsúlyú életmű esetében a hivatalos szerveknek rég lépni kellett volna már, és megnyugtató megoldást találni az utókor számára való átörökítésre.

16 2006-ban ajándékozta a gimnáziumnak a szerző. A művész 1997. évi zalaegerszegi kiállításánál is ez kép jelent meg a plakáton, a kiállításról tudósító lap is közölte reprodukcióját, a festmény mégsem ment át a köztudatba. *Fábián László:* Nyelviesedés a festészetben. = Új Magyarország, 1997. szept. 6. 8. p. Az *„Adjátok vissza a hegyeimet”* című festményt viszont volt, aki a pólójára nyomtatta.

A 2. világháború utáni békeszerződés megerősítette a Trianonban eldöntött határokat, Wass Albert 1949-ben írt regénye erről a fájdalomról tanúskodik, amit a Nagybányás Glatz Oszkár képének parafrázisa próbál valamelyest láttatni és átélhetővé tenni a nézővel. Ennek az idillnek vetett véget a két politikai döntés, az első volt az aláírás, a második a pecsét.

A Vas megyei képzőművészetben az ezredforduló körüli évek a Trianon témának egy csomópontját képezik. A szólásszabadság kegyelmi állapotának is nevezhető ez az időszak. Ezekben az években több, jelentős mű is született.

Tóth Lívia iparművész applikált nemezképeiben ekkor fordul a hun, szkíta, avar és honfoglalás kori motívumkincshez, két monumentális nemezmunkáján metaforaként idézi fel a szarvas népének küzdelmét ellenségeivel, amivel így költőien nyúl Trianonhoz.[17] Ez a jelképes képi nyelv a maga módján rendkívül egyedi és szuggesztív a korszak magyar képzőművészetében.

Azért használjuk a képzőművészet kifejezést, habár anyaghasználatban ezek a művek az iparművészethez sorolandók, mert a textilművész mindig a képzőművészet képi igényével lép fel, alkotásai táblaképként funkcionálnak.

7. kép: Tóth Csaba: Trianon Requiem, 1996; 8. kép: Tóth Lívia: Hunnia-allegória, 1998

Tóth Lívia egy későbbi munkáján, a *Reinkarnáció*n, főnixmadárként támad fel halottaiból a Trianonban meggyalázott Mária országa. Ez a prófétikus mű megelőzi a 2010. évi fülkeforradalomkor elindult rendszerváltoztatásunkat, az ország eltiport és megalázott identitástudatának újjászületését. A művész az 2012. évi *Kárpát-medencé*ben meg is fogalmazza a nemzeti újraegyesítés lelki dimenzióját, eufóriáját. Az utóbbi két munkáján már eltávolodott a belső-ázsiai vizuális anyanyelvünktől.[18] A *Kárpát-medence* nagyméretű nemezappli-kációban légiesülnek az országhatárok, a szegélyként funkcionáló ornamentális motívumok

17 Némethy Miklós, Pozsonyi János, Szkok Iván és Tóth Csaba után ő az ötödik művész, akinek életének egy szakasza Lipárthoz köthető, ahol – mint már utaltunk rá – Vas megye egyik jelentős Trianon emlékműve áll. Az emlékmű melletti millenniumi tölgyfára 2012-ben egy *Hétfájdalmú Szűz* festményt helyeztek, ami azt jelképezi, hogy Mária országa hét idegen állam birtokába került a trianoni döntés következtében.

18 Tóth Lívia fotói.

ezt a lelki megbékélést hivatottak megjeleníteni. Ugyanakkor motívumként visszautalnak a hun–szkíta–avar–honfoglalás kori díszítőművészeti örökségünkre, amiből a későbbiekben bemutatott Lakatos József festőművész munkássága is táplálkozik.

Tanulmányunk arra próbál rávilágítani, hogy a képzőművészet, a képi gondolatközvetítés mennyire tisztán, világosan képes felmutatni a társadalmi és történelmi tudatformák és önazonosságok lényegét, legfontosabb karaktervonásait. Ez a képzőművészet ereje, ami évezredeket ível át, és a kép mindenkori, megmásíthatatlan rituális gyökérzetéből táplálkozik. A kép egy olyan archaikus nyelv része, alapegysége, ami a természethez hasonlóan időről időre, ciklikusan képes mindig megújulni, ha megfelelő módon és célra használják, és nem hagyják, hogy képi tautológiává váljon a kezük között, aminek a kísértése végig fennállt az idők mélyétől kezdve, ma pedig különösen.

9. kép: Tóth Lívia: Reinkarnáció, 2009; 10. kép: Tóth Lívia: Kárpát-medence, 2012

Az eddig tárgyalt művészek Trianon fájó emlékét a nemzettudat szintjén élték- és jelenítették meg. Ettől tér el Torjay Valter két monotípiája, ő ugyanis mindezt személyes szinten láttatja, az itt közölt grafikák szinte képnovellák, egyéni élettörténetek, emlékezések.[19] Torjay Valter festészete mindig is a hangulatfestészet örökségét tudta magáénak. Ez a két grafika esetében is így van, amikben rekonstruálja azokat a belső emberi érzéseket, ataviszticus emlékeket, amik talán személyesen nem is hozzá kötődnek, hanem a művész családjában öröklődtek át. Torjay Valter felmenői is a Kárpát-medence egész területéről származnak.

19 Torjay Valter fotói.

11. kép: Torjay Valter: Trianon emlékére (Imre bácsi elmegy a kocsmába és sokat iszik bánatában), 2011; 12. kép: Torjay Valter: Megállj, megállj kutya Szerbia ..., 2012

A tanulmány utolsó két munkája több szempontból is összefoglaló mű. Egyrészt a nemzettragédiát globálisan megjelenítő alkotások, másrészt mindkét művész esetében az életműveiket lezáró alkotások is egyben. A sárvári Lakatos József 2020-ban halt meg, míg Sütő Évának ebben az évben romlott meg visszafordíthatatlanul úgy a látása, hogy bevallottan is a *Trianon zászló*t tekinti utolsó művének.[20]

Lakatos József plasztikus festménye a Szentkorona országaiként ábrázolja a trianoni döntést, a magyar trikolór színei csak a Kis-Magyarország, a Belső-Magyarország maradék területét tünteti fel. Lakatos József egész munkássága a magyarság önazonosságának kutatásából, felmutatásából állt, ez a késői műve méltón koronázza meg küldetését, élethivatását.

Sütő Éva fekete *Trianon zászló*ja egyértelműen a nemzeti gyászra utal, a hagyományos térkép-toposzt így tudja a műalkotás szintjére emelni. Sütő Éva autonóm alkotói tevékenysége során szintén a nemzetkarakterológia fele fordult, a jurta és a nemezsüveg archaikus formáit – burok, héj, védelem – hozta közös nevezőre az „*Őshazáink*” térplasztikai sorozatában.[21]

Azon a bizonyos elmaradt kiállításon szerepeltek volna még a 2018-ban elhunyt Marosits József alkotásai is, tanulmányunkban azonban nem tudunk azokról képet közölni, mert a művész halála után hagyatékához sajnos nem juthattunk el a Covid-járvány második hulláma miatt. Marosits Józsefnek különös érzéke volt a tragikus magyar történelmi valóság megjelenítéséhez. Költői képekben, elementáris erővel láttatta nemzeti sorstragédiáinkat. 1956-ot, és az utána történő terrort, elnyomatást és rabságot katartikus erejű alkotásokban örökítette meg.

20 Lakatos József, illetve Németh József fotója.
21 Sütő Éva évtizedeken keresztül – iparművészként – gyári tervező beosztásban dolgozott.

Némethy Miklós: A múltat nem feledve a jövőért dolgozunk, 1920

Szkok Iván: Kőműves Kelemenné, 1971

Pozsonyi János: Magyarország, 1996–1998

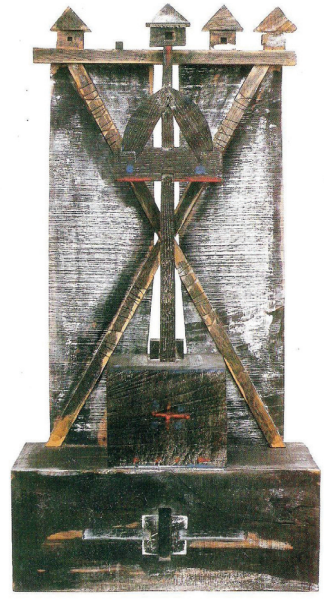

Tornay Endre András: Ima a hazáért, 2003

Tóth Csaba: Adjátok vissza a hegyeimet, 1998

Tóth Lívia: Hunnia-allegória, 1998

Lakatos József: Szent Korona allegória

Sütő Éva: Trianon zászló, 2019

„Magyar az, akinek fáj Trianon” – fogalmazta meg axiómaként Patrubány Miklós (is) a Magyarok V. Világkongresszusán 2000-ben.[22] A tanulmányban közölt alkotások mindegyikét ez a fájdalomérzés hatja át, kicsit talán úgy, mint egy amputált testrész esetében. A sajgásra nem találunk oltalmat, mert valójában testünknek az a része már nem létezik, nem tartozik hozzánk.

Illyés Gyula hagyta örökül a valódi gyógyírt a *Haza, a magasban* című versének címében, amit éjjel-nappal hánytorgatnunk kell magunkban. Ha nem tudunk lélekben elszakadni, felülemelkedni e kínzó fájdalomtól, ha nem találunk a felül, a „magasban” vigaszt, akkor *„Jöhet idő, hogy emlékezni bátrabb dolog lesz, mint tervezni”*, pedig nekünk terveznünk kell a jövőt, hogy eljöjjön.

22 Az idézetet hol Illyés Gyulának, hol Patrubány Miklósnak tulajdonítják. https://24.hu/tudomany/2017/06/08/magyar-az-akinek-faj-trianon-hirtelen-felindulasbol-jott/?fbclid=IwAR1YIz4FPnhhQfRzGYcWAeNnZ5_bYG8nej_nqZp_qo2krJBJHG5Z6bH9zDI (Megtekintve: 2020. december 2.) A mondat eredetileg Gyurácz Ferenctől származik, aki egy 1997-ben megjelent írásában használta először. *Gyurácz Ferenc:* Trianon tanulsága. Mentsük meg maradék országunkat! = Savaria Fórum, 1997. máj. 31. 10. p.